

אור ישראל

קובץ לעניני הלכה ומנהג

♦ מאנסי ניו יארק ♦
אדר שני תשע"ט ♦ שנה כד גליון ב (עח)

הרב דויד יצחקי

כולל חזו"א בני-ברק

החזון איש ושיטות הראשונים ב"קו התאריך" לאור חומר חדש (א) מבוא למאמר המקוצר מקונטרס "משפט לקו"*

ידוע שלרוח מזרח העולם השעות מתאחרות, ולרוח מערב מקדימות |דכשהשעה בא"י 7 בערב, אזי בפקיסטן השעה 10, ובטוקיו וקובה ביפן 2 בלילה; ובמערב אירופה השעה 6, בבריטניה 5 ובניו יורק 12 ביום). ובכן מוכרח שבמקום אחד בעולם כשנפגש המערב והמזרח, יהיה הבדל של יום שלם בין שני הצדדים: שהנוסע למזרח יקפוץ יום אחד למפרע, וכשנוסע למערב יוסיף יום אחד. אומות העולם קבעו קו הסכמי שעיקרו קו 180° (180 מעלות) מזרח ומערב מגרניטש Greenwich (בלונדון, אנגליה) – הוא "קו התאריך הבינלאומי"¹. על השאלה על מקום הקו התאריך לפי ההלכה, נחלקו החזו"א (קונטרס י"ח שעות הנדפס בחזו"א או"ח – מועד סי' סד) והגרי"מ טיקוצ'נסקי (בספרו היוםם בכדור הארץ) שיצאו לאור בשנת תש"ג. (באור ישראל (מאנסי ארה"ב) גליון נח (טבת תש"ע) וכו' יסוד הנידון מבואר היטיב למי שאין הנושא נהיר בעיניו, וכאן במבוא קיצרנו. וראה עוד סקירת הנושא ממבט שיטות הראשונים, בנספח רבי זלמן קורן בסוף תשב"ץ כרך ג' לסי' רטו – רטז (עמ' שלד), וממבט האחרונים באנציקלופדיה תלמודית ערך יום כרך כב עמ' שצח ובנספח עמ' תרסה וב"מיתבתא" ר"ה כרך ב' ב"אוצר עיונים" מערכה ט'. הרקע ההיסטורי למחלוקת, כשהיו פליטי הישיבות ביפן, ושאלה באיזה יום חל יו"ב, מבואר במאמר הרב אברהם ישכר קניג בקובץ "חצי גבורים" גליון ח' (אלול תשע"ה). כדי להקל על הקורא, קיצרנו מאמר זה מהמאמר הארוך והמפורט שהופיע ב"תבונות" גליון ב' תשע"ה, ומ"מ אין בית המדרש בלי חידוש.

חלק של הנידון של קו התאריך מפורש בראשונים, וחלקו הוא פרשנות שניתן לדון בו

בירור קו התאריך ביחס לדעת הראשונים מתחלק לד' נושאים עיקריים:

1. מחלוקת החזו"א עם הגרי"מ טיקוצ'נסקי בענין מקום קצה המזרח של הראשונים: אם קצה מזרח היבשת (90° מזרחה לירושלים לדברי החזו"א) כדברי החזו"א, או "טבור הים" (180° מזרחה ומערבה לירושלים לדברי הגרי"מ טיקוצ'נסקי) כדברי הגרי"מ טיקוצ'נסקי.
2. בדרכו של החזו"א, שקצה המזרח הוא קצה היבשה ולא "טבור הים", יש לברר: האם מוסכם על הראשונים שהשיעור הוא 90°, והאם הראשונים סברו שקו התאריך הוא גבול הים העקום של דרום מזרח אסיה או קו ישר החוצה את היבשה.

* כדי לעזור למעיין למצוא מקורו ומבוקשו במאמר הארוך, צוינו אותיות ותת מספרים (עם סימן #) בכתב עילי בין סוגריים מסולסלים.

1 בשנת 1884 למינים, הסכימו האומות לקבוע את גרניטש כקו 0° של קו האורך (מזרח-מערב - longitude), וכיסוד לקביעת שעות העולם ["זמן ממוצע של גרניטש" (GMT, Greenwich Mean Time), או זמן אוניברסלי (Universal Time)]. קו התאריך נקבע ל-180° מול גרניטש - עם קצת סטיות מסיבות נוחיות [עיי' לקמן הע' 18].

3. האם לפני הראשונים העולם הצטייר פחות או יותר כמו על המפות לפנינו, או שצויר העולם לפנייהם היה שונה בצורה קיצונית בצורתו ובמידת ארכו (ורחבו) מהמוכר לנו, ויש צורך ללמוד דבריהם הקדושים ע"פ מושגיהם, ולקבוע את הקו ע"פ עקרונותיהם.

4. האם לדעת הכוזרי והרז"ה קו התאריך נמצא בקצה המזרח כפי דעת החזו"א ואחרים, או שלרז"ה היום מתחיל מא"י כפי פשטות לשונו, כדעת היסוד עולם ועוד בביאור דברי רז"ה, וכהבנת תלמיד הרמ"א ה"נחמד ונעים" והמלבי"ם.

ואם אמנם ברור לענ"ד שכל המעיין בדברי הראשונים בשכל ישר ובלי דעות קדומות, יסכים שכוונת אותם הראשונים שכתבו "קצה המזרח", היא לקצה היבשה כדעת החזו"א ולא ל"טבור הים" כדעת הגרי"מ טיקוצ'נסקי. אך בשלושה נושאים האחרים, דברי החזו"א הם הפרשנות שלו (ושל אחרים), וההבנה שלו מתוך מכלול מקורות ראיות ושיקולים – ואפשר לדון בהם.

הצעת הסוגיא והענין בקצרה

א. גרסיןן בר"ה כ' ע"ב: **"כי סליק רבי זירא שלח להו צריך שיהא לילה ויום מן החדש** חו שאמר אבא אבוה דרבי שמלאי מחשבין את תולדתו, נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה, לא נולד קודם חצות בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה. למאי נפקא מינה אמר רב אשי לאכחושי סהדי".

פשטו של הגמ' מייירי בראיית הלבנה שש שעות אחרי המולד בירושלים, שזהו נפקא מינה להכחיש עדים המעידים שראו את הלבנה החדשה לפני שש שעות אחרי המולד, וכן באר רש"י וראשונים ואחרונים רבים [כדלקמן סוף אות ב].

אך על המש' כה ע"א כתבו הרמב"ם בפ' המש' והרז"ה, שלא ייתכן כלל במציאות לראות את הלבנה החדשה כי אם שעות רבות נוספות אחרי המולד. ובכן התוכנים וההולכים בעקבותיהם ביקשו לפרש הסוגיא באופן שיתאים עם המציאות, והוצרכו להוציא מפשוטו. ובכן נוצרו שני דרכים כלליים לפרש הגמ': א: על דרך פשוטו: שמייירי בראיה בירושלים, ואינו קשור לשאלת קו התאריך. ב: דרך התוכנים: לעשות אוקימתא בגמ', שראית הלבנה כשהמולד הוא לפני או אחרי חצות היא במקום אחר, ולא בירושלים, וביאורם תלוי על יסוד גבול תחילת היום. ובכל אחת משתי הדרכים הללו יש מחלקות נוספות בין המפרשים בביאור הסוגיא [מזז – מט].

נקדים דרך התוכנים: לפי הכוזרי (מאמר ב' סי' כ') והרז"ה, העולם בכיוון מזרח ומערב מתחלק לשני חצאים – חצי ישוב וחצי מים (האוקיינוס), וארץ ישראל נמצאת באמצע הישוב. וכיון שמהלך זריחת השמש הוא ממזרח למערב, וסובבת כדור הארץ 24 שעות (דהיינו כל היקף הכדור הוא 360 מעלות [360°], וא"כ כל שעה היא 15°), נמצא שב 6 שעות מגיעה השמש מא"י לקצה המערב של הישוב, ועוברת האוקיינוס בעוד 12 שעות – א"כ מגיעה לקצה מזרח הישוב אחרי 18 שעות. נמצא שכשהשעה היא חצות היום בא"י, היא תשקע בקצה המזרח 24 שעות אחרי כן – 6 שעות מחצות היום עד השקיעה בא"י, ועוד 18 שעות עד שמגיעה לשקוע בקצה המזרח. ושם תתאפשר ראית הלבנה החדשה, כי אפשרות ראייתה היא רק 24 שעות אחרי המולד². והיינו ביאור הגמ' שבידוע שנראה הלבנה בקצה המזרח סמוך לשקיעה,

ששיעור זה נצרך בכדי להכחיש עדי שקר שמעידים על ראית הלבנה החדשה לפני זמן זה, וגם בקצה המזרח יש לילה ויום אחרי המולד מן החודש החדש, שנוגע למעשה כאשר קובעים ראש חודש ע"פ המולד ולא ע"פ הראיה. דין זה הוא הדחיה "מולד זקן" שביסודות הלוח הקבוע שלנו, ונודה רק בראש חודש תשרי (ר"ה) [ע"י שבילי הרקיע של התפארת ישראל בראש מועד, סי' יא]. לפי החזו"א ועוד אחרונים [לקמן אות ד], דעת הכוזרי והר"ה שהיום מתחיל בקצה המזרח בגבול הים, כי שם "קו התאריך", ולכן במזרח הישוב למערבו של קו התאריך, מתאחר יום שלם מהקו. ולכן אין יותר מ-18 שעות ביום אחרי היום בארץ ישראל. ועל כן תלו "יום ולילה מן החדש" בקצה המזרח, כי לצד מערב של קצה המזרח הוא כבר יום המחרת, ויהיה יום ב' לחודש, ולא יהיה בו יום ולילה מן החדש בראש חודש. ע"פ ביאור זה בסוגיא, יוצא שקו התאריך נמצא בקצה המזרח, שהוא שש שעות או 90° מזרחה לירושלים, ועל פי המפות שלנו הוא נמצא מול ירושלים כ-3° מזרחה מן העיר שנגחאי בסין. זהו בקיצור נמרץ עיקר יסוד קביעת קו התאריך לפי החזו"א ואחרונים אחרים, ומקורו נעוץ בסוגית הגמ' הנ"ל (י"ז - יט').

מדובר כאן בשאלה חמורה שבחמורות, הנוגעת לקביעות שבת ויו"כ ועוד גופי תורה במזרח הרחוק. ובכן כאן הבן שואל – האם אכן זהו מקום קו התאריך לפי הרז"ה והכוזרי, וכן האם שיטתם מוסכמת על שאר הראשונים? לדעת החזו"א אכן זוהי שיטת כל הראשונים ואין בזה חולק, והיא יסוד בל ימוט שאין מקום להסתפק בו, ואסור לסור ממנו. ואמנם לענ"ד כלפי דעת רבי מיכל טיקוצינסקי בספרו "היומם בכדור הארץ", החזו"א צודק – שאין שיטה בראשונים שהקו נמצא 180° מירושלים (סוף מבוא).

אך בכל זאת שיטת החזו"א אינה מוסכמת, ובהדיא מצינו שיש ראשונים החולקים באשר למקום הקו לדעת הרז"ה והכוזרי, ויש ראשונים שחולקים על עצם שיטת הכוזרי והרז"ה, וגם הפרטים המסתעפים שחידש החזו"א אינם מוסכמים. ועל הכל המנסה להתאים את הנאמר בראשונים למפות העולם שלפנינו, ישתומם על המראה, ויתקשה להתאימן לדבריהם הקדושים. על כן מצאנו חובה לנפשנו לברר את הדברים, ובפרט לאור דברי חז"ל והראשונים הרבים המפוזרים, השופכים אור יקרות על שיטת הראשונים ומבררים כוונתם – אך נעלמו מעיני האחרונים, ועל כן נתקשו בדבריהם הקדושים, ובמחכ"ת נלאו ונדחקו טובא לפרש כוונתם בדברים שלא עלו על דעתם. על כן עתה באנו לפרוש את היריעה לפני כל יודעי דת ודין, וזה החלי בעזרי"ת.

בירור שיטות הראשונים, והחולקים על הכוזרי והרז"ה

הירושלמי ומדרשים הם סייעתא לחכמי הפשט, וקושיות התוכנים על הרז"ה מהמציאות

ב. לדעת החזו"א, ביאור הרז"ה בסוגיא היא המחזור, ורק היא מתאימה למציאות בין מצד הגיאוגרפיה ובין מצד אפשרות ראית הלבנה החדשה, ולכן אין להתחשב בדעת רש"י

להיראות, אלא שאינו ניכר לעיין הרואה עד עבור שעות רבות. אורך הזמן של המולד מחודש לחודש משתנה, וחישובו מצריך חישובים מסובכים. אך חז"ל ליסוד הלוח הקבוע שלנו, השתמשו במולד "האמצעי" (הממוצע), שהוא זמן קבוע מחודש לחודש של כ"ט וחצי יום ותשצ"ג חלקים (רמב"ם קדוה"ח פ"ו ה"ג; פ"ח ה"א). וכתב הראב"ע שמות יב,ב והתשב"ץ ח"א סוס"י קג, שהמולד האמצעי יכול להקדים או לאחר למולד האמיתי בכ-14 שעות.

וההולכים על דרך הפשט, ויש להסכים שאר ההולכים על דרך התוכנים למציאות הזאת {170}.
אך במדרשים³ מבואר בהדיא כדעת חכמי הפשט, שתתכן ראית הלבנה שש שעות אחרי המולד באותו מקום (ושוה נוגע לא רק לתשרי – כדין מולד זקן של הלוח שלנו), ושזו דעת ר' שמלאי ושמאל, וכן מבואר בירושלמי פ"ב ה"ו וכן הוא פשטות הבבלי בדף כה ע"א. ומכל זה סתירה לדברי התוכנים וביאורם – ומה עוד שהוצרכו לעשות אוקימתא בגמ' שאין עליה שום רמז, ורק בגלל שלדעתם כפשוטו לא ייתכן במציאות. ומה נמלצו דברי הראב"ד בהשגות על הרז"ה שכתב על המש' בדף כה ע"א: "אמר אברהם: קורא אני על זה [הרז"ה] ועל כל הלועזים על רבן גמליאל (ישעיהו ה,כא) הוי חכמים בעיניהם וכנגד פניהם נבונים, כי לא הגיעו לחצי צפרנו ומלעיגים... וכולם כעורים מגששים נגד אותן החכמים הגדולים". ובסוגיא דידן כתב: "אין לנו ללמד מדברי מי שאינו מאנשי התלמוד לפי שהם מסבבים פני ההלכה לדבריהם כאשר לא כן..." (הע' 80, מזח).

ובאשר לטענה שרק ביאור הרז"ה מתאים למציאות, הרי הרז"ה כתב: "כי מחשבון המולד אתה יכול לדעת שעת הראיה שהיא לאחר מיכן בכ"ד שעות כמו שאמרנו. ואם העידו העדים שראו את החדש קודם הזמן הזה הרי הם מוכחים וזה הוא הצורך לחשבון המולד בכל זמן ובכל מקום שהיו מקדשים ע"פ הראייה". הרי פירושו מתייחס למולד האמיתי, כי רק ביחס אליו ניתן להכחיש עדי הראיה (כמו שהעיר כבר החזו"א בחלק א' סק"ב), ומפורש בדבריו שאי אפשר לראות הירח בפחות מכ"ד שעות אחרי המולד האמיתי. אך הרמב"ם כתב (בפי"ה ה"ג וה"ד ועי' שקל הקדש פ"א סקט"ו) שלפעמים אפשר לראות כבר בט' מעלות (י"ח שעות) (כמבואר ברז"ה שהילוך י"ב מעלות הוא כ"ד שעות) אחרי המולד, וכיצד א"כ אפשר להכחיש העדים אם ראו את הלבנה החדשה פחות מכ"ד שעות אחרי המולד. ולפי"ז גם תהיה אפשרות לראות את הירח בקצה המזרח אפילו אם המולד היה אחרי חצות בירושלים,

3 וז"ל הפירוש [לאחד הראשונים] המיוחס לרש"י על בראשית רבא פרשה ו' ס"א: "...ומשום דקים לן בברייתא דשמואל ירחינא, ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים יום ה' היה, והמולד היה ביום ד' אחר חצות בתחלת שש אחרונות, וגם בסדר עולם מפורש שאותו חמשה עשר יום שנסעו מרעמסס יום ה' היה, ואתמול ביום רביעי שחטו פסחיהם, ותנינן כל חדש שנולד משש שעות ולמעלה אין כח בעין לראותו, ואמרין בריש תנחומא אותו חודש שאמר לו הקב"ה למשה קדש אותו משש שעות ולמעלה היה, ולא היה כח בעין לראותו אלוהי שהקב"ה הראה לו למשה באצבעו ואמר לו החדש הזה כזה ראה וקדש, ואמרין נמי בראש השנה נולד קודם חצות בידוע שהיה נראה היום סמוך לשקיעת החמה. ואותו מולד ניסן, כיון שנולד לאחר חצות ביום ד' לא נראה בעליל נעי"ה כ"ה כ"ג עד ליל ששי. וקשיא לי הא מנא לן דתלתין שעות מתכסי והא בארבעה שעה (א"ה נ"ל שצ"ל כ"ד ע"ה גמ' ר"ה [כ' ע"ב]) אמרין ותו לא. והא לא קשיא לית ליה לרבי יוסף דלהכי נקט ליל ששי לפי שביום ה' אינה נראית בעליל עד הלילה... והוא שייסד הפייט [הקליר נפיע' אפי כל חוזה] דשמיית פשט המודע קץ מולדו להקצות, ביום רביעי בחצות, בתחלת שש אחרונות ועד שלשים מרוצות שעות לא ניכר בחוצות. פירוש שלא נראית הלבנה [נעליל] עד ליל ששי שהם ל' שעות – צא וחשוב שש אחרונות מיום רביעי וארבעה עשר מיום חמישי ולילו הרי שלשים...". עכ"ל ע"ש.

אכן מבואר כן בירושלמי ר"ה פ"ב ה"ו, ומפורש יותר בפסיקתא דרב כהנא (פיסקא החדש מהדורת באבער דף נד ע"ב) ע"ש, וציין שם שהוא מקור הקליר הנ"ל; פסיקתא רבתי פט"ו סכ"א; תנחומא (באבער) פ' בא סי' י' וילקוט פ' בא רמז קצא ע"ש, ובמדרש לקח טוב שמות יב, [דף כז ע"ב] ושכל טוב שם (עמ' 89) ע"ש ותוס' השלם על התורה פ' בא יב, אות יז. ואע"פ שזהו נגד התוכנים, אין אחריותם עלינו כיון שמבואר כן בירושלמי ומדרשים הנ"ל, וא"כ גם הברייתא כה ע"א תניא אמר להם ר"ג, הוא ביאור המשנה כפשוטו, וכל זה מוכיח נגד ביאורי התוכנים בסוגיא דנולד קודם חצות וכו'.

ועדיין יהיה יום ולילה מן החדש (מט).

עוד טען היסוד עולם (מאמר ד' פ"ח טו ע"א טור א'; טו ע"ב טור א' ד"ה ואני) שהמפרשים (ומכללם הר"ה) לא שמו לב לחילוק שבין המולד האמיתי למולד האמצעי (מט).

הרי אדרבא תניא כוותיהו דמפרשי הפשט, ואף אין פירוש הר"ה עולה לפי המציאות המבוארת אצל התוכנים, וגם קשה שאינו מבחין בין המולד האמצעי והמולד האמיתי, ועוד יש טענת הר"א הירושלמי שאין לנו עסק עם ראית הלבנה כלל בזמנינו שקובעים ע"פ החשבון⁴. ומלבד כל זה אין תיאור העולם של הר"ה מתאים לעולם שלפנינו – לא לצד מערב ולא לצד מזרח (ובדלקמן אות ז), וכן קשה לקבל דברי הר"ה המפורשים שהיום מתחיל מא"י ולא מקצה המזרח (ובדלקמן אות ד). **הרי א"כ בודאי אי אפשר לקבוע שביאור הר"ה הוא המחזור בסוגיא** (מט).

ולא עוד אלא רוב הראשונים והאחרונים נקטו כחכמי הפשט: [הקליר בפיוט לשחרית פרשת החודש "אבי כל חוזה", רב האי גאון (באוצר הגאונים), רש"י, אגודה, תוס' (ותוס' הרא"ש וכו'), פי' רמב"ם לר"ה, השלמה למחזור ויטרי, ראב"ד (וכן נראה מדבריו בהשגה שניה בשם רבי יצחק ב"ר

4 החזו"א או"ח סי' קמא סק"ח כתב, שגם בזמן שהיו מקדשים ע"פ הראיה, היו נוהגים בשעת גזרה ודחק לסמוך על החשבון. ולפי זה, נראה שמה שכתב בקונטרס חלק א' סק"ב שביאור הסוגיא של ר"ה על כרחך מיירי במולד האמיתי, היינו שגם בזמן הראשונים שקידשו ע"פ הראיה, כשקידשו ע"פ החשבון מדוחק, נהגו גם כן מולד זקן ע"פ חשבון המולד האמיתי [וזה מוכרח שהרי נפק"מ לאכחושי סהדי וגם בידוע שנראה בקצה המזרח הם תלויים במולד האמיתי]. אלא דכתב החזו"א דמולד זקן שלנו ע"פ קביעת הנשיא הלל האמורא נתקן על המולד האמצעי כדי להקל מפני מיעוט הלבבות. עכ"ד. אך הר"ה כתב שם, שלא נהגו בסוד העיבור בדורות הראשונים, ולכן שאלו בגמ' למאי נפקא מינה. ע"ש. ובאמת לא החליט הר"ה שבזמן הראיה נהגו למעשה בחשבון מפני הדחק, אלא כתב: "אלא שאפשר שישמכו עליו בשעת הדחק" – ומשמע שלא זהו ביאור הסוגיא, וא"כ הסוגיא לא מיירי במולד זקן בזמן הראיה וע"פ מולד האמיתי. וכן כתב הר"ה בסוף פ"ק דסנהדרין שלא נהגו דחית "לא אד"ו ראש" בימי התנאים, ע"ש דג"כ משמע שכל הדחיות הם חידושי דורות האחרונים (דהיינו הלל הנשיא). הרי לפי זה אי אפשר לפרש הסוגיא דמולד זקן, דמיירי בדורות הראשונים לפני הנשיא הלל, וא"כ איך תיקן הנשיא הלל דחית מולד זקן ע"פ המולד האמצעי שאינו מתאים לקביעת זמן הראיה בקצה המזרח, אלא אם כן הוא "זכר" למולד זקן המקורי של זמן דורות הראשונים שנוסד על המולד האמיתי – והרי עדיין לא נתקן בימיהם.

אך באמת משמעות לשון הר"ה היא דמיירי במולד הידוע [לצורך זמני קידוש לבנה כבאו"ח סי' תכו ס"ג וס"ד] המשמש כיסוד לחשבון סוד העבור מימי הנשיא הלל האמורא, ולא במולד האמיתי שהגיע לראשונים ע"פ חשבונות חכמי יון כמ"ש הרמב"ם בקדוש החודש סוף פ"ז, ולא היה ידוע לרבים. דבר ברור שכל אריכות המופלגת של הר"ה נועדה גם לאלו שאינם בקיאים בתכונה, וא"כ לא היה מדבר לאינם בקיאים על "המולד שאנו אומרים שהוא ביום פלוני בכך וכך שעות מן היום או הלילה", אם כוונתו למולד האמיתי שאינו ידוע אלא ליחיד סגולה הבקאים, שגם טרחו לחשב את המולד האמיתי. אלא ודאי, כל דברי הר"ה בענין מולד זקן והדחיות נאמרו על מולדות החשבון המסור בידיו הנ"ל. אין בדברי הר"ה בכל הסבור המפורט, שום רמז שמייירי בשני מיני מולדות, ולא שבצעם נולד קודם חצות דבזמן שקידשו ע"פ הראיה, ומולד זקן שלנו ע"פ החשבון הם שני דברים שונים, אלא שתיקנו לנהוג בחשבון שלנו כדרך שעשו בזמן שקידשו ע"פ הראיה. וזוהי טענת היסוד עולם על הר"ה ואחרים – דוק הטיב באריכות לשון הר"ה. ובסוף מחזור רומניא דפוס וויניציאה (שנת רפ"ג בערך) דף תנד ע"א (פתיחה 453), בעניני קביעות הלוח, כותב רבי אברהם בכה"ר יום טוב ירושלמי בענין סוגייתנו דנולד קודם חצות: "...והאל המאמר הזה מדבר על זמן הראיה, ואנו אין לנו עסק עם הראיה בקביעות השנים אשר לפי החשבון הזה, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל (פ"ה ה"א): שבזמן שאין שם סנהדרין, קובעין על חשבון זה שאנו מחשבים בו היום, ואין נזקקין לראיה וכו'. וכן כתב כל אחד מן החכמים הנזכרים בחבורו. ואם כן איך יעלה על לב שיעשו החכמים דחית בזמננו זה שאין אנו חוששים בו אל הראיה כלל מטעם המאמר אשר נכתב לזמן הראיה. ועוד שהמאמר הזה מיירי במולד האמיתי לא באמצעי שהוא לפי החשבון שבידינו..." ע"ש. הרי בודאי שאין פירוש הר"ה פשוט כלל, ואי אפשר לומר עליו שהוא המחזור מכל פירושי הראשונים. ועי' עוד מה שכתבו בזה באור ישראל (מאנסי) גליון מה (תשרי תשס"ז) עמ' רלא.

ברוך, הרשב"א, הרא"ז, המאירי ורבי אברהם מן ההר, הלבוש באו"ח סי' תכח ס"א (ובפירושו "אדר היקר" על הל' קדוה"ח פ"ה בביאורים ע"ש ווע"ש בהגהות רבי יהודה ב"ר נתן הלוי שם שנדפסו בסוף הלבוש שם ובשועה בישראל ונאוה קודש בפרק ז') ובספר העברונות לר' יעקב מרקריאה (מדקריאה) בפועל ה' עמ' יא), פרישה שם סק"ב, פר"ח שם ס"א, מאמר מרדכי סק"א – לדבריהם הסוגיא אינה נוגעת לקביעת מקום קו התאריך. וכן במש' בדף כה ע"א פירשו הר"ח (נדפס בדף כו ע"ב), ערוך ערך ארך (השלישי), רבינו יהונתן מלונל על משנה י' כדעת חכמי הפשט, שראית הלבנה מיירי בא", וכן מוכח מפסקי הרי"ד שם (111). וכן כל הראשונים שנקטו בסוגיא דבין השמשות כחכמי ישראל, שהשמש נכנסת לחלון בעובי הרקיע, ובלילה עולה וחוזרת מאחורי הכיפה, על כרחך ס"ל כחכמי הפשט¹⁵.

מחלוקת הראשונים בשיעור המרחק מא"י עד קצה המזרח

ג. עוד כתב החזו"א במכתב הראשון שבסוף הקונטרס: "בהיות שדברנו לבירור התחלת היום, החובה לבאר שאין הדבר נוגע לפירושנו, שאף אם נניח דבריהם בקושיא, הקדמתם שמירושלים אין מקום מאוחר יותר מי"ח שעות, אבל יש מקום מתאחר י"ח שעות קיימת, והיסוד"ע מסכים על זה ומסיים שכן דעת ראב"ח ור"ח הדיין וריב"ב ועוד חכמים זולתם וכופל בדבריו שזה האמת" וכן מבואר בקונטרס חלק א' סק"ד: "שהרז"ה מספר זה דבר מקובל כהקדמה לפירוש הסוגיא" (11).

הרי מבואר בדבריו שגם אם אין מקור בגמ', מ"מ דין י"ח שעות (שקו התאריך נמצא 90° מזרח מירושלים) הוא אמת ומוסכם על הראשונים. וכן הסכים הראב"ד למידותיו – אבל לא לפירושו. וכן מצינו באחרונים: מראה הפנים על הירושלמי (פ"ב ה"ח), פני יהושע, הערוך לנר, תפא"י בשבילי דרקיע סימן יא, חזו"א ועוד רבני הדורות האחרונים שהסכימו לרז"ה ומידותיו.

אך במחכ"ת, אישתמיטתיה למרן החזו"א [שם ובמכתב השני בסוף הקונטרס], שראב"ח (ספר העיבור מאמר ב' שער ז') חולק בהדיא על הרז"ה [ושגם חולק בפ"ה הגמ'], וסובר שירושלים היא רחוקה מערבה מאמצע הישוב וי"ל שכן דעת ר"ח הדיין וריב"ב שהעתיקם שם, וכן העתיק לשונו באבודרהם, וכן דעת הראב"ע בספר העיבור שלו (סוף מאמר ב'), הרמב"ם וה"פירוש" (קדוה"ח פי"א הי"ז ופ"ה ה"א), היסוד עולם⁵, וחשב האפוד שנקטו כהג"אוגרף המפורסם בטלמיוס [או קרוב לו] שירושלים נמצאת כ־24° מערבה מאמצע הישוב. וכתב באוצר נחמד (על הכוזרי) בהקדמה ז' (יט ע"ב) "שכל חכמי התכונה אשר מבני עמנו נמשכו אחרי הרמב"ם שא"י היא ס"ו מעלות מן המערב" (דהיינו שאורך הישוב הוא 180°, ו־66° מהמערב, הוא 24° מערבה מאמצע הישוב). גם התשב"ץ דעתו שירושלים נמצאת במערב העולם [קרוב לאמצע] – דלא כהרז"ה (כאמ"ח).

ובאמת מחלוקת הראשונים במרחקי האורך של ירושלים מהמערב או מאמצע הישוב, אינה אלא מחלוקת הג"אוגרפים הקדמונים שסמכו עליהם במקומם כ"המציאות" המפורסמת

5 ודברי החזו"א הנ"ל, שהסכים היסוד עולם ל"ח שעות וכפל שזה אמת – הם תמוהים מאד. ובמחכ"ת אישתמיטתיה, דבהדיא כתב היסוד עולם במאמר ד' סוף פרק ח': "...וכדי להעמיד סברא זאת הוצרך [הרז"ה] ליסד ולומר כי בכדי י"ח שעות תזרח השמש בכל יום בירושלים קודם ממה שתזרח ביום ההוא בקצה מזרח, וזה שקר גדול ומפורסם ושינוי סדרי בראשית...".

[כדלקמן אות ז, ח]. ומכאן שמה שהרז"ה תיאר כהמקובל בצורת הארץ והישוב, לא היה מקובל אצל כל הראשונים [כדברי החזו"א בסק"ד], כי אחרים סמכו על בטלמיוס ומידות דומות כנ"ל. והם פירשו הסוגיא לענין מולד זקן שממנו נשמע על מקום תחילת היום – אך לא הסכימו לפירוש הרז"ה, ולא למידת קצה המזרח שלו [ועי' לקמן סוף אות ח] (א"ת, טו, כז).

וכן מידות רד"ק ואברבנאל [ישעיה מטיב], רבי יהודה בן מהר"ם חלאווה, צפנת פענח והכפתור ופרח (פרק ו') אינן מתאימות לרז"ה, [ובהכרח גם לא פירשו הסוגיא כפירוש] (מח).

הרי רובם הגדול של הקדמונים חולקים על שיעור קצה המזרח של הכוזרי והרז"ה. אלא שהמעין במפות שלפנינו, יראה: שלא תיאור הרז"ה של הישוב, ולא תיאורי החולקים עליו, מתאימים למפות העולם שלפנינו. וראה פשר דבריהם לקמן אותיות ה – ח.

לדעת הקדמונים תחילת היום לרז"ה היא מא"י – דלא כהאוצר נחמד והנמשכים אחריו

ד. לביאור האוצר נחמד על הכוזרי, וכן דעת החזו"א והרימ"ט ועוד חכמי דורות האחרונים, הכוזרי והרז"ה קבעו קצה המזרח כגבול תחילת היום, והביאו ראיות לדבריהם⁶ (מח, טז).

אמנם לא כן דעת הראשונים: הראב"ד, היסוד עולם וחשב האפוד – וכן יש להוכיח מהר"ן⁶. וכן כתבו תלמידי הרמ"א בספרו "הנחמד והנעים", הקול יהודה בפירוש על הכוזרי והמלבי"ם בארצות החיים – וכן דעת הרדב"ז. כל אלה סוברים כמו שכתב הרז"ה בהדיא "ודע כי חשבון הימים הנמנים מימי השבוע, תחלתו מן הנקודה השלישית שהיא טבור הארץ והיא א"י... וזהו הסדר הנסדר להן מששת ימי בראשית, וזהו המרחק ביניהן במהלך [הגלגל] הגדול כשאתה מתחיל למנות מארץ ישראל"⁷. הרי מפורש בלשונו שיום התורה [או קו התאריך בלשונו] מתחיל מארץ ישראל. ובכל אריכות ביאורו לא מצא לנכון לבאר: שכל מזרח הישוב עד קצהו טפל לירושלים, ולכן למעשה הימים מתחילים מקצה המזרח. ונוסף על קושי זה לדעת החזו"א וסייעתיה, אצל הרז"ה "קצה המזרח" מתחלף בפירושו: שלפעמים הכוונה לקו התאריך שהוא קו (בלי עובי) על שפת הים שהוא מקדים י"ח שעות לא"י [כלומר שהשעה היא 18 שעות לפני שעת א"י], ולפעמים כוונתו למערב קו הנ"ל שמאחר ו' שעות לא"י – וזהו דוחק גדול. וכן עוד דברים מוכיחים כפירוש הראשונים אך אכמ"ל. הרי אע"פ שנתקשו הן הראשונים והן האחרונים איך יתכן שהיום יתחיל מא"י – אך "מקושיא לא מתים", ולא מפני

6 והנה ברז"ה בראשית דבריו מפורש באר היטיב שהיום מתחיל מא"י ולא מקצה המזרח – אלא שבתוך ביאור הסוגיא כתב: "ונולד אחר חצות ידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה ביום שבת בשום מקום בעולם", וזוהי הוכיח החזו"א (במכתב הראשון לפאן שכשו"ת וחיידושים סי' פד), שגם הרז"ה מסכים שהימים מתחילים מקצה המזרח. אלא דלפי זה, זה סותר דבריו המפורשים בראשית דבריו – ומאי חזית דסמכת אסיפא שאינו רק דיוק, סמוך אדבריו המפורשים ברישא. אלא דהחזו"א הכריע באו"ח סי' קלח סק"ז ובשו"ת וחיידושים סי' פג, מר"ה כ' ע"א "בסיס תבשילא דבבלאי...". דעל כרחק א"י ובבל הם באותו היום, ואין קו התאריך מבדיל ביניהם [אך ראינו זה אפשר לדחות]. הרי עיקר הראיה שלרז"ה היום מתחיל מהמזרח היא ראייה חיצונית שלא הוזכרה ע"י הרז"ה. ואם כוונת הר"ן בציינו לביאור הרז"ה היתה כפירוש החזו"א, היה הר"ן צריך להוסיף, שכוונת הרז"ה שהימים מתחילים מן המזרח כדמוכח מהגמ' הנ"ל, כדי שלא יטעו בדבריו המפורשים שהיום מתחיל מא"י – כי אין לסתור המפורש בדבריו מפני דיוק הקושיא. ולפי החזו"א שגם הריטב"א ס"ל כרז"ה, א"כ גם הוא ס"ל כהר"ן כנ"ל.

7 והתשב"ץ [אליבא דנפשיה] מסתפק בזה (תבונות אות לט מס' יג).

זה אפשר לקבוע כוונת הרז"ה (והכחורי) בניגוד לדבריהם המפורשים – ומה עוד נגד כל הקדמונים – פה אחד – בהבנת דבריו (להלן, ט.מ.מ.א).

אלא דלענין הלכה למעשה, מסורת כל חכמי המזרח מזמן גלות בבל ואילך, שבבל וא"י נמצאות באותו יום, ואין קו התאריך מבדיל ביניהן – ובכן להבנת הקדמונים, לא נתקבלו דברי הרז"ה והכחורי הלכה למעשה ^[8].

ידיעות יסודיות הנצרכות להבנת הראשונים בענין צורת העולם ומידתו

איזור המזרח הרחוק לא היה ידוע לקדמונים, ומידות האורך בספריהם ומפותיהם היו מופרזות הרבה

ה. רק כמאה שנה אחרי רז"ה, מאז הנסיעות של מרקו פולו (Marco Polo) למזרח הרחוק, התחילו באירופה וסביבות א"י להכיר אותו ⁸. עד אז וגם הרבה זמן אחר כך לפי מושגיהם, איזור שנחאזי היה רחוק מעבר לקצה מזרח היבשת – עמוק אלפי ק"מ בתוך האוקיינוס. גבול הימי של קצה המזרח היה חוף מזרח הודו, או לפי ג'יאוגרפים אחרים בחוף מלזיה (Malaysia) [או מאליה (Malaya)] כדלקמן אות ז. "המציאות" הזאת מוכחת גם מתוך המקורות המובאים באתיות הבאות ^[9].

ורבי דוד גאנו תלמיד הרמ"א בעל צמח דוד, בספרו "נחמד ונעים" סימן סד כתב: "ואע"פ שכל הקדמונים הן מבני ישראל הן מאומות העולם כולם חשבו שחצי כדור הארץ מגולה וחצי שני שקוע וטבוע במים... תדע שכל הקדמונים כולם כאחד נמצאו בזה שוגגים ומוטעים כי לאחרונים זה מעט יותר ממאה שנים ⁹ ועד הנה, יורדי הים באניות שלוחי צרפת וספרד ופורטגאל היורדים לתור את הים, התוודע להם במראה ולא בחידות שבכל ששה קצוות של כדור העולם מצאו דיורים – מהם ביבשה מהם באיי הימים, מהם בחלק העליון לדעתינו מהם בחלק התחתון הנוכח תחת כפות רגלינו, והוא החלק העולם החדש שקורין נאבא מונדע (אמריקה)...". וכן כתב בקול יהודה על הכחורי ^[10].

1. בנספח בסוף מאמרנו שבתבונות [מאות נג והלאה] הבאנו הרבה מאד מדידות הקדמונים [הן יהודים והן גוים להבדיל] במעלות אורך (מזרח ומערב) או שעות מתורגמות למעלות. הצד השווה שבהן הוא, שבכולן אורך המעלה (או השעה) הוא מופרז – מכשליש יותר עד כפליים ויותר מארכו האמיתי ¹⁰. יש כאן טעות שיטתית באורך המעלה (או השעה), שחוזרת על עצמה לאורך הדרך מקצה המערב עד ירושלים, והטעיות מופרזות עוד יותר מירושלים למזרח. [אך בתקופת הנחמד והנעים (ראה המפה בתבונות אות סג) הגזימו לכיוון השני, ופיחתו מהאורך האמיתי

8 אניות לא ניסו לסובב את יבשת אפריקה, ובכן לא הגיעו אניות מאירופה לאוקיינוס ההודי. ההעתקים העתיקים של המפות של בטלמיס היוני, ציירו את האוקיינוס ההודי כים סגור – אפריקה המזרחית נמשכה עד מלזיה; גם צורת גבול הים מהודו ולמזרח, מעוותת מאד בכל המפות הקדמוניות, ובקושי ניתן להכיר את הארצות. 9 מתקופת גירוש ספרד (רנ"ב) וקולומבוס, שאז החלו ממלכות מערב אירופה לחקור על ארצות רחוקות בלתי ידיעות עד זמנם. לפני תקופה זו הידיעות שהגיעו למערב היו מאד מצומצמות ומשובשות. וראה המפות שלפנינו אות ח ובתבונות בנספחים.

10 אע"פ שהקדמונים ידעו לקבוע די בדייקנות (בדרך כלל עד דיוק של כ"1-2°) את מעלות הרוחב (כיוון צפון

באופן משמעותי, ובתקופת אוצר נחמד (על הכוזרי), עדיין פיתחו קצת מהאורך האמיתי^[א]. לדוגמא: הראב"ע כותב שמרחק ירושלים מאנגליה הוא 4 שעות (60°) מזרחה, לבטלמיוס הוא 52°, ולהיש"ר מקאנדיה הוא 46° – בעוד שהוא רק 2 1/3 שעות (35°). לרז"ה בבל הוא פחות משתי שעות שלימות שהן 30° מזרח מירושלים, בעוד שהיא רק 9.2° הרבה פחות משעה אחת! ובאוצר נחמד על הכוזרי מאמר ב' סי' כ' (דף לא ע"ב) כתב "שחשבוה לדמשק מזרחיית לירושלים בכדי שלש מעלות (כ"ה בגאוגרפיאה הישנה)". עכ"ל. אך כהיום ידוע שההפרש הוא רק 1.1!^[ב]

דברים אלו למדנו [בנספח בתבונות ולפנינו] מר' אברהם ב"ר חייא, ראב"ע, רמב"ם ומהפירושי (הקדמון), רז"ה, יסוד עולם, תשב"ץ, רבי יוסף טוב עלם הספרדי ("צפנת פענח" או "אהל יוסף" על הראב"ע), חשב האפוד, כפתור ופרח, ר' יהודה בן מהר"ם חלאווה, קול יהודה על כוזרי, ספר כוזרי שני לונדון תע"ד, ספר אמונת חכמים מנטובה ת"ץ, היש"ר מקאנדיא, ספר הנחמד והנעים הנ"ל וספר ישועה בישראל. ולהבדיל אותן טעיות מופיעות אצל הגאוגרפים המפורסמים העתיקים בטלמיוס, אידריזי, אלפונסו וליארדו^[א].

ובכן דברי הרז"ה: "...קצה המערב ויושביה גם הם שוכנים על שפת ים אוקיאנוס במערב", מתכוונים למרחק שש שעות מארץ ישראל כפשוטן – 90° לפי המושגים שלו, שהן 50° שלנו. וכן מוכח מהתשב"ץ (ח"ג סימן רטו), שיש "שש" שעות עד קצה המערב ועוד ב' שעות עד האיים שבים. וכן כתב בהדיא הראב"ח בספר העיבור מאמר א' שער ד': "והמקום הזה [קצה המערב] הוא סוף הישוב בארץ ואין אחריו כי אם מימי אוקינוס אשר אין אדם עובר בהם". הרי בבירור שאין אצלם מושג של "ישוב העליון" [כהגדרת החזו"א] המובאת לקמן אות י', שקצהו המערבי מגיע עמוק עשרות מעלות לתוך האוקיינוס האטלנטי [בהע' 64].

קצה המזרח של רז"ה ואחרים בחוף הודו (כחז"ל), ולקדמונים אחרים במלזיה!

דברי הראשונים והאחרונים כענין צורת הארץ ומידותיה, לקוחים ממושגי הגאוגרפיה והמפות המקובלים כ"המציאות המפורסמת" אצלם בשעתם ומקומם

ז. כאמור מרחקי המקומות שבמעלות או שעות אצל הקדמונים הם מופרזים הרבה – ובכן היכן הוא 90° מזרח מירושלים של הרז"ה? חישוב פשוט מראה שכל מעלה של רז"ה הוא כחצי מעלה שלנו. לרז"ה 90° מערבה לירושלים הוא האוקיינוס המערבי. וכן למזרח לרז"ה, בבל הוא פחות משתי שעות שלימות מירושלים – בעוד שלפנינו עיר בבל (ובגדאד) היא פחות

ודרום) בעזר תצפיות על הכוכב הצפוני, אבל מדידת מעלות האורך (כיוון מזרח ומערב) היתה קשה ביותר, ולא מצאו דרך סלולה ומדויקת למדוד מדת האורך עד לפני 2500 שנה! וראה בזה בספר "נחמד ונעים" סי' פא, הקושי למדוד מדת האורך וכיצד מדדו הקדמונים.

משעה אחת – רק כ° 9 מזרחה. ע"פ הנ"ל יוצא ש° 90 מזרחה מירושלים של הרז"ה הוא כ° 45 שלנו, ומגיע רק עד גבול המזרחי של הודו! ^[1]

ע"פ זה מתקיים אורך הישוב י"ב שעות (180°) של כל הקדמונים ^[2] – לפי מידת השעה שלהם – כשקצה המזרח והמערב מגיעים עד הים כפשוטו כלשון רז"ה הנ"ל. וא"כ מסתדר שירושלים נמצאת באמצע הישוב [בכיוון מזרח – מערב], ומסתדר ביאור הרז"ה של "קצה המזרח": "לדין הוא קצה המזרח שהגיעה שם מלכות בבל [כלומר פרס] בימי שבור מלכא שהיה מלך גדול בבבל בימי רבותינו ז"ל". בשיאה הגיעה מלכות פרס להודו ולא הלאה ממנה – רחוק הרבה מאד מערבה משנגחאי – שכאמור איזור זה לא היה מוכר כלל במערב בזמן הרז"ה והכוזרי, ולא שייך לכנותו "דין", מכיון שהוא רחוק אלפי ק"מ מגבול המזרחי של מלכות פרס של זמן האמוראים. ומצפון להודו במרחק 45° מזרח מירושלים, נמצאת [מערב] סין שהזכיר הכוזרי ^[3].

ח. לכן דורנו, האמון על מפות העולם שלפנינו, הדבר נראה מופרך – איך יתכן שהודו תהיה נחשבת כסוף העולם. אך מצינו דעה זו בחז"ל וראשונים, ולהבדיל אצל קדמוני חכמי יון. ודעה זו תפסה מקום נכבד בין אצל היהודים ובין אצל הגוים להבדיל, עד סוף תקופת הראשונים [ראה למטה מפת ליארדו המתאימה לתיאור הרז"ה] ^[4].

הנה במגילה יא ע"א: "מהודו ועד כוש רב ושמואל: חד אמר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם. וכן בדף טו ע"ב: "עד חצי המלכות ותעש. חצי המלכות ולא כל המלכות, ולא דבר שחוצץ למלכות, ומאי ניהו בנין בית המקדש" שהוא באמצע המלכות (רש"י שם ובאסתר ה,ג). ולפי זה יוצאים כפשוטם לשונות חז"ל שא"י נמצאת באמצע העולם ¹¹ דהיינו בכיוון מזרח ומערב. והדבר מפורש בכד הקמח לרבינו בחיי בענין פורים: "...אבל המלך אחשורוש היה מולך על כל העולם מהודו ועד כוש, כי היה הודו בקצה העולם וכוש בסוף העולם, א"כ היה מולך מסוף העולם ועד סופו, וזהו שכתוב ויהי בימי אחשורוש הוא אחשורוש וגו'". וכן פירש רבינו ישעיה (הרי"ד) וכן מוכח מפירוש הרלב"ג שם ^[5].

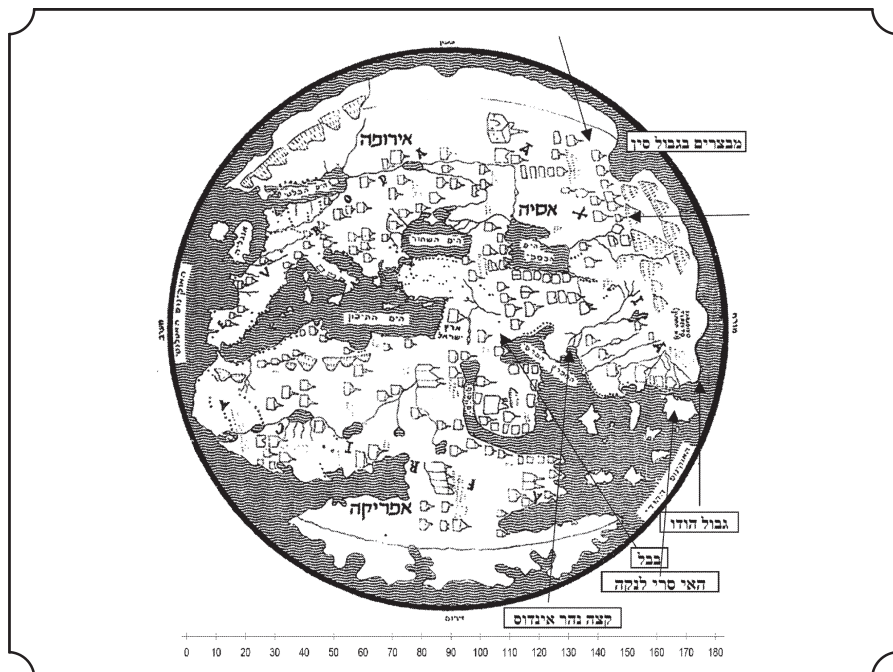
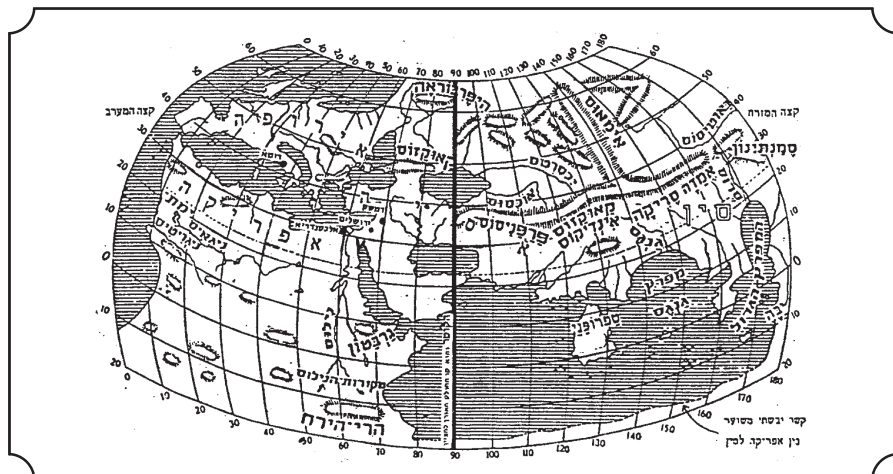
הרי שלדבריהם הודו היא קצה המזרחי של העולם, וכל אפריקה הוא כוש, ומערבו הוא קצה המערבי של העולם כמו שכתב האברבנאל (שמות ז,כז) – וזהו כל שטח יבשת העולם כפי שנודע להם [וע"י לקמן אות טו]. נמצא קצה המזרח שלהם כ° 40 מערבה משנגחאי, וא"כ גם דעת הראב"ד כן, דמשמע שהסכים למקום קצה המזרח שלהם [כמ"ש החזו"א]. והארכנו עוד הרבה בזה ב"תבונות" ¹² ^[6].

לעומת זה, לפי ראב"ח, הראב"ע, הרמב"ם ויטוד העולם וכל הסומכים על מידות בטלמיוס, קצה המזרח נמצא במלזיה כמו שמופיעה במפותיו, ששם הוא סוף 180° מהמערב – והוא עדיין כ° 20 מערבה משנגחאי ^[7].

11 יומא נד ע"ב; סנהדרין לו ע"א יושבת בטיבורו של עולם; תנחומא קדושים ס"י ועוד.

12 ומה שהזכיר הרז"ה אורך הישוב בפלך (אקלים) הרביעי – היינו לאפוקי מפלך הראשון שאין שם י"ב שעות של ישוב, מפני האוקיינוס ההודי (ע"י תבונות הע' 34).

מפות העתיקות מציגות את הגבול המזרחי של היבשה בקו "ישר" פחות או יותר – מפת במלמיום, וליארדו (ברו"ה)

לפי תיאורי כל הקדמונים, קצה המזרח הוא קו ישר שמקומו על מפות שלנו, כ- 20° – 40° מערבה לשנגחאי^[10].

הרב דויד יצחקי

כולל חזו"א בני-ברק

החזון איש ושיטות הראשונים ב"קו התאריך" לאור חומר חדש (ב)

שיטת החזו"א בגבול היום באגרותיו וקונטרס י"ח שעות

ט. בהקדמה להבנת דברי החזו"א, חשוב לציין, שעיון מדוקדק בקונטרס י"ח שעות¹³ ובאגרותיו, מעלה שהחזו"א הבין שהעולם שהצטייר בפני הקדמונים, היה דומה מאד לעולם שלפנינו, אע"פ שחלק מהעולם עדיין לא היה ידוע לכולם. אך לא העלה בדעתו שהעולם הידוע היה מצומצם ו"מעוות" בהרבה מכפי שהוא מוכר היום, ומדת "מעלות" קצרות בהרבה מהידוע אצלנו, ושיש בדברים אלו מחלקות קיצוניות בין הקדמונים. כתוצאה מזה החזו"א מתאמץ להתאים את תיאורי הקדמונים על המציאות הגיאוגרפית אלו עם אלו, ועם הידוע בימינו⁽¹⁴⁾.

ביאור הדברים בקצרה ע"פ אגרות החזו"א וקונטרס

י. מוסכם על כל הראשונים [לדעת החזו"א], שהימים מתחילים בקצה מזרח הישוב. והיכן קצה המזרח, נלמד מהרז"ה והכוזרי בביאור הסוגיא דר"ה, שהוא שש שעות (90°) מזרחה לירושלים, דהיינו 3.2° בים הצהוב מזרחה לעיר שנגחאי שבמזרח סין. דברים אלו היו מקובלים בפי הראשונים עוד טרם נגשו לברר את הסוגיא הנ"ל, והכוזרי והרז"ה, השכילו ע"פ אמת ידועה זאת לפרש הסוגיא הנ"ל [כדלעיל אות ג]. אך "קצה המזרח" שבפי הראשונים, משמעו גבול הימי של היבשת, אלא שעד 90° מזרחה לירושלים, הוא גבול עיקר "הישוב העליון", וכל היבשה ממזרח הגבול נטפל לעיקר ישוב העליון. ו"הישוב" של הקדמונים, הוא "הישוב העליון"¹⁴ של החזו"א, שהוא חצי היקף כדור הארץ ממערב עד מזרח, שירושלים נמצאת במרכזו, ונחשב כחטיבה בפני עצמה, ויסודו בדברי חזו"ל¹¹ הנ"ל. חצי המערבי כולל עשרות מעלות [שלנו] של האוקיינוס האטלנטי, שהן נחשבו בכלל ישוב העליון. אך מעבר לגבול המזרח (90°) של הישוב העליון למזרח ולדרום, כל שְׁיָם מפסיק בינו ליבשת, כבר אינו נטפל לישוב העליון, ונחשב כנמצאים ב"מערב העולם" מעבר לקו התאריך, ולכן איי יפן נחשבו במערב העולם. בדרך זו יישב החזו"א שיעור קצה המזרח של 90° של הרז"ה וכוזרי – שהם מדברים על קצה עיקר הישוב, ומאידך גיסא הראשונים שלא נתנו שיעור לקצה המזרח ולפי החזו"א – אך באמת במקום אחר, פירשו שיעורו (כנ"ב, כח)⁽¹⁵⁾, מדברים על קצה המזרח למעשה, הכולל כל המזרח הנטפל לעיקר ישוב העליון⁽¹⁶⁾.

לדעת החזו"א, הראשונים (כמו הרמב"ם) שתיארו את הישוב בחלוקה אחרת, שירושלים נמצאת 24° מערבה מאמצעו, אינם חולקים על "הישוב העליון של חזו"ל" הנ"ל, ואין תיאורם אלא הסכמת תוכנים גוים שהחליטו באופן שרירותי לקבוע נקודה מסוימת לתחילת הישוב, וממילא נמצאת ירושלים בתיאורם רחוק מאמצע הישוב. אך באמת במציאות קצה המזרח הוא אצל שנגחאי מול ירושלים, ולכן בודאי לענין קביעת גבול היום, גם אלו הראשונים מסכימים לזה. ע"כ תוכן עיקר דבריו, בלי להתאריך בראיותיו והסבריו⁽¹⁷⁾.

13 בתוך המאמר מצוין לחלקי הקונטרס כ"קונטרס חלק א'" ו"קונטרס חלק ב'" עם הס"ק או המכתב.

14 מפני שהיום ידוע שיש ישוב בכל היקף כדור הארץ ממערב עד מזרח, לכן הוכרח לחלק בין "ישוב העליון" ל"ישוב התחתון".

הקושיים בדרכו של החזו"א

יא. אך דרכו של החזו"א נגזר כהכרח מהנחתו שהעולם ומידותיו שלפני הקדמונים היו דומים למפותינו, ולכן הוצרך לסלול דרך לעצמו להתאים את דבריהם הקדושים לעולם שלפנינו. דרך זו היא למעשה מלאה בקושיים וסיבוכים עיקולי ופשוטי, שהחזו"א התלבט בהם הרבה בכדי ללבן סוגיא קשה זאת, ולהגיע למסקנא ברורה (כח-ד²). אך לאור השוני הקיצוני של העולם כפי שהצטייר לפני הקדמונים כפי העובדות הברורות שהוצגו לעיל, אין ספק שחייבים להבין את דבריהם על רקע העולם שלהם – ואז תיאורם מובן מאליו, כל אחד לפי מושגיו בצורת העולם (120).

ולפי הנ"ל קצה המזרח לכוזרי ורז"ה הוא מרחק שש "שעות" (90° או "רבע" כדור העולם) **שלהם** מירושלים, דהיינו גבול הודו כעין מפת ליארדו הנ"ל. ולפי הראב"ח, הראב"ע, הרמב"ם ויסוד העולם וסייעתיהו, הוא נמצא כ"114" **שלהם** מירושלים, דהיינו באיזור מלזיה. וגבולות היבשת הם חופי הים כפשוטם כפי שהם מופיעים על מפותיהם, (ולא עשרות מעלות בתוך הים) (120,א).

ובחזרה לעולם שלנו: מכיון שלדעת החזו"א מוסכם על הראשונים שקצה המזרח קובע את מקום גבול הים, וקשה לראות את הודו או מלזיה כקצה המזרח, א"כ עלינו למצוא היכן הוא קצה המזרח על המפות שלפנינו. והיינו כמו שהקדמונים קבעו היכן גבולות הישוב, ורק אח"כ מדרו ארכו מים לים (כמ"ש ראב"ח בספר העיבור מאמר א' סוף שער ה') – גם עלינו לקבוע כן – שלא מידת המרחק קובעת גבול הים וקצה המזרח, אלא מקצה המזרח בפועל אפשר למדוד המרחק לירושלים – אך אין שום משמעות להלכה במרחק זה מירושלים (אלא שנשתמשו בו כיסוד לביאור הסוגיא בר"ה – ועי' לקמן אות טו) (121).

זאת ועוד. גרירת המזרח הרחוק שאחרי שנגחאי, תלוי לפי החזו"א בהגדרת "הישוב העליון", שהמחובר לו נטפל לו. אך מכיון שהרז"ה ודאי לא נתכוון לקצה המערב עמוק לתוך האוקיינוס, א"כ נפל כל היסוד של ישוב העליון שלו שקצהו המזרחי הוא ע"י שנגחאי, ואין יסוד לחלק בין היבשה לים ממזרח לאיזור שנגחאי (120). ומה עוד שמבואר בראשונים שקצה המזרח (כלומר גבול המזרחי של הישוב) הוא קו ישר מצפון הישוב עד דרומו, וכקו זריחת השמש מצפון לדרום כאשר סובב את כדור העולם, ומעולם לא נתכוונו לקו המפותל של חוף הים של מזרח אסיה – שלא היה אלא קו ישר על מפותיהם (121-122).

דעת מ' חמורי העולם והתשב"ץ שעליה ביסס החזו"א את שיטתו

יב. במכתב הראשון בסוף הקונטרס, מונה החזו"א ט' חמורי עולם (ובנוסף יש התשב"ץ (חזו"א חלק ב' סק"ג)) הסוברים שקו היום נמצא בקצה המזרח 90° מירושלים. אך הראב"ח והיסוד עולם כתבו בהדיא שירושלים נמצאת רחוקה מאמצע הישוב לצד מערב (וגם לתשב"ץ, ירושלים נמצאת במערב העולם (כדלעיל אות ג)), ובאמת קצה המזרח שלהם נמצאת בגבול מלזיה, וסתמם כפירושם, שכן דעת הרב חסדאן והדיין הר"י בר"ב. וכשדרשנו והעמקנו בענין דעת הריטב"א והר"ן, מצינו אותם חולקים בהדיא על הכוזרי והרז"ה (ועי' בהערה 15). ובאשר לביאור

15 כתב החזו"א בחלק א' סקט"ז שהם כתבו על הרז"ה "שהוא פירוש המחזור", ו"ששבוהו מאד". והנה בירושלמי פ"ב ה"ו מבואר שיש אפשרות לראות את הירח החדש שש שעות אחרי המולד, ואין בין ראיתו הישנה

הכוזרי והרז"ה עצמם, כבר הבאנו דעת הקדמונים שגבול היום מתחיל מארץ ישראל (והתשב"ץ מסתפק בזה 40), ולא עוד אלא קצה המזרח שלהם הוא בגבול הודו, וא"כ כך היא גם להראב"ד. וכל זה הוא מלבד דעת כל שאר הראשונים הרבים שהובאו לעיל (כא).

נמצינו למדים, שאין שום ראשון שסובר שקו התאריך נמצא ע"י שנגחאי 90° מירושלים (סוף יומד 1,1#82).

גבול היום על מפות שלנו על פי עקרונות הראשונים

יג. למדנו מכל הנ"ל, שכפי הידיעה המוקדמת לסוגית ר"ה (כהגדרת החזו"א), כל הראשונים לא דיברו על איזור שנגחאי כלל, שהיה לפי מושגיהם רחוק אלפי ק"מ מזרחה מקצה המזרח הידוע להם – עמוק לתוך האוקיינוס. ומידות שעותיהם ומעלותיהם שונות באופן קיצוני משלנו. ובכן כשנוקקו לבירור מקום "קצה המזרח", קודם כל חקרו על מקום גבולות הישוב, ואח"כ שיערו את מידת ארכו מירושלים, ועל פי זה פירשו את סוגית הגמ' בר"ה. ובכן לא ייתכן בימינו בעקבות ידיעותינו היום על מפות מדויקות, שנהפוך היוצרות, וע"פ מדת קצה האורך בביאורם בגמ', נקבע אורך קצה המזרח מירושלים, ועל פי זה נקבע מקומו במקום אחר לגמרי ממה שקבעו הראשונים כידיעה מוקדמת לסוגיא. כלומר אחרי שהרז"ה קבע שהודו הוא קצה המזרח על סמך המקובל אצלו, כמפות הדומות לליארדו, ועל פי זה קבע שמרחקו 90° (שלהם) מירושלים, ושעל פי זה באר הסוגיא בר"ה – לא ייתכן שבעקבות ביאור הרז"ה בסוגיא, נקבע שוב את קצה המזרח באיזור שנגחאי במרחק 90° שלנו מירושלים, ונייחס קביעה זו לרז"ה (כא1), ולא עוד אלא כפי מה שנתבאר לעיל, אי אפשר לסמוך על פירוש הרז"ה להלכה כהפירוש היחיד המחזור, ולגזור מזה קצה המזרח בריחוק 90° שלנו – כי אדרבא דבריו צע"ג מהמבואר בחז"ל וראשונים, ורובא דרובא מהראשונים חולקים על ביאורו ושיעורו (ובדלעיל אות ב). וכן על פי היסוד עולם ורמב"ם לא נוכל לקבוע קצה המזרח שלהם כ"114 שלנו מזרחה מירושלים. ואכן היסוד עולם טען נגד הרז"ה שביאורו בגמ' הקובע קצה המזרח כ"90 מירושלים, סותר מעשה בראשית⁵ [כפי מקום קצה המזרח במציאות, חוף המזרחי של היבשת,

לחדשה אלא י"ב שעות. ברשב"א וריטב"א וחיידושי הר"ן שם (כה ע"א), הביאו מהירושלמי הזה סייעתא לפירוש רבותיו של רש"י, וכן בדף כ' ע"ב הביאו הרשב"א והריטב"א את הירושלמי הזה לפרש "נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה" – והיינו שנראה בא"י שש שעות אחרי המולד שם. וכל זה הוא דלא כרז"ה דלא יתכן לראות הירח החדשה לפני 24 שעות (כמבואר לעיל אות ב). ועוד בסוגיא דבין השמשות נקטו כר"ת וכביאורו שהשמש נכנסת בשקיעה ראשונה בחלון לעובי הרקיע, וחוזרת מאחורי הכיפה בלילה [ע"י גליון הש"ס להגרע"א פסחים צד ע"ב] – וכל זה לא ייתכן לפי הרז"ה והתוכנים, שהארץ היא ככדור והשמש סובבת אותה, ואינה נכנסת בחלון רקיע. ועוד באשר לריטב"א, צ"ע שהרי מקודם הסכים הריטב"א לפירוש הרשב"א בענין לילה ויום מן החדש דלא כרז"ה, וכתב עליו (סוד"ה כי סליק) "ונכון הוא", אך בסוד"ה רבא אמר חצות לילה איכא בינייהו, כתב: "כן פירש רש"י ויש להר"ז ז"ל בהלכה שיהא אחרת שיהא יותר מחוזרת". ועל כרחונו שדבריו "ויש להר"ז ז"ל בהלכה שיהא אחרת שיהא יותר מחוזרת", מתכוונים רק "בהלכה זו" (כגירסת הריטב"א במהדורות מוסד הרב קוק ע"פ כ" – ואכן מורגש חסרון תיבת "זו" בנוסח הנ"ל שבדפוסים הישנים שהיו לפני החזו"א) – והיינו בביאור הפלוגתא דרבי יוחנן ור"ל בחלק האחרון של ביאור הרז"ה, ואכן בירושלמי פ"ב סוף ה"ח מחלוקת זו הובאת בפני עצמה בלי קשר לענין מולד זקן. ודברי הר"ן: "הרוצה לעמוד על עקרי שמועות הללו כפי מה שנתבאר בשרשי חכמת התכונה יענין כפי מה שנכתב בהן בספר המאור...", לא באו אלא לצייין שמלבד הפירושים של חכמי הפשט [שנתמך ע"י הירושלמי וכהראב"ד הנ"ל אות ב], שאינם מתאימים למציאות לפי טענות בעלי התכונה, הרז"ה פירש הסוגיא לפי דרכם שסוברים שהלכה כחכמי אומות העולם (פסחים צד ע"ב).

ובכן אין כאן הסכמת הריטב"א והר"ן לפסוק כהרז"ה – ומה עוד שהרשב"א (בחיידושי השלמים) לא הזכירו כלל (וכנראה ששלל פירושו כדרך הראב"ד הנ"ל אות ב), וע"י עוד לעיל הע' 6.

שהיא הגדרת מקום גבול היום, ומדת הרז"ה נסתר ממידת קצה המזרח של בטלמיס (שעליו סמך), והמפה שלו כדלקמן אות יד – ולא ייתכן לתרץ שביאורו בגמ' מוכיח וקובע את קצה המזרח בניגוד לקצה המזרח במציאות [11#R]. וזה שהחזו"א הצליח למצוא התאמה מסוימת לדברי הרז"ה אינו אלא מקרי, כמו שגם אחרים מצאו התאמות אחרות [עי' תבונות אות כא והע' 34, 93]. ועוד, שיעורי קצה המזרח שהזכירם הראשונים, יסודם במקובלות במקומם ובשעתם ע"פ הגיאוגרפים והמפות שלהם, ואין להם שום משמעות על מפות העולם שלפנינו וכדלקמן אות יד – לא שיעורי בטלמיס היוני שרובם סמכו עליהם, ולא שיעורי גיאוגרפים האחרים שהוזכרו והרז"ה סמכו עליהם.

יד. ועוד הערה אחת, וגדולה היא אלי: אם "קו התאריך" נקבע לפי אורך מעלות מסויים, איך ייתכן שעד המאות השנים האחרונות, לא היה אפשר לדעת מקומו כלל אפילו בערך. כמדומני שלא מצינו כיוצא בו בדיני התורה, שאדם איננו יכול לדעת באשר הוא שם מתי שבת והמועדים ועוד עיקרי התורה. לדבריהם איך ייתכן שנתנה התורה מכשול לדורות רבים לגולי המזרח ולסוחרים, בלי האפשרות לעמוד על האמת. ובקיצור: התורה לא ניתנה למדענים של המאות האחרונות. אם נקח את מסקנת החזו"א ע"פ הרז"ה שתחילת קצה המזרח נמצא כ"90 שלנו מירושלים, א"כ לפי המפות שהיו מצויות באיזור הרז"ה (הדומות למפת ליארדו), נמצא קצה המזרח בגבול הודו המזרחי כ"45 שלנו מירושלים. על מפת בטלמיס, הוא נמצא בחוף המזרחי של מפרץ בנגל כ"60 שלנו מירושלים, וכן במפת באול 1532. על המפה מאנטווערפן 1581 (מתקופת תלמיד הרמ"א "הנחמד והנעים"), נמצא כ"110 שלנו מירושלים ועובר למזרח האי הצפוני של יפן. ולפי מפת אמסטרדם 1719 בתקופת "האוצר נחמד", נמצא כ"94 שלנו בגבול המזרחי של קוריאה. ומה עשו בתחילת בית שני ולפניו, כשעדיין לא היו מפות עם מדות האורך לפי שעות או מעלות? הייתכן שהתורה נתנה מכשול כה גדול לפני תושבי ונוסעי המזרח, שגבול היום ייקבע וישתנה בכל דור ודור [ואפילו בדור אחד היו קיימות מפות שונות] ע"פ גילויי הגנים חוקרי הארץ? [11#R]

ובסיכום: גבול היום של הראשונים אינו תלוי על אורך מסויים מירושלים שיש ליישמו גם על מפותינו כפי מדת מעלותינו [כלומר להעתיק את מספר מעלותיהם, ולמדוד מספר מעלות זה על מפותינו], אלא כוונתם היתה על קצה המזרח כפי "המציאות המפורסמת", שהוא חוף הים המזרחי של היבשת, שנמשך בקו ישר (פחות או יותר) מצפון לדרום על מפותיהם – אלא שתיארו את מקומו ומדת מרחקו לפי המקובלות אצלם, ואי אפשר לקבוע שלדעתם הוא באיזור שנגחאי לפי מפותינו.

טו. ובכן מכיון שגבולות ומידות הראשונים כתבו כפי המקובל בימיהם, ואינם מתאימים למפות שלנו כלל, אם כן מוטל עלינו לדון מינייהו ולאוקי הקו באתריה במפות שלנו – ואין מזה סתירה לביאוריהם בסוגיא דר"ה [עי' תבונות אות מה – מט]. והנה למדנו מדבריהם אודות קו התאריך (כל האות בתבונות אות נ):

1. שהוא קו ישר על קו האורך כמהלך השמש – ולא עקום [תבונות אות ו – ט].
2. שהוא בסוף היבשה ממש – לא באמצעה ולא באמצע הים [תבונות אות לה].
3. שהוא קצה המזרחי של היבשת הכוללת אירופה, אפריקה ואסיה¹⁶.

16 זוהי היבשה שהכירו הראשונים, וכ"כ החזו"א בקונטרס חלק א' סק"ה ד"ה עוד ובמכתב שבסוף הקונטרס ד"ה הראשונים.

4. שהוא אינו חוצה את היבשת בדברי היסוד עולם והאפודי (ישורן ט' עמ' תקעח).

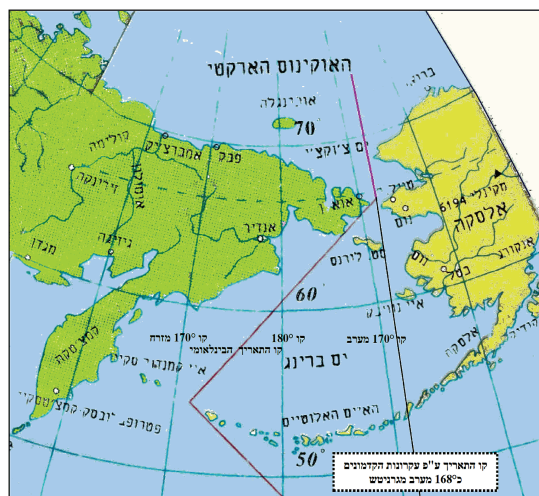
5. שלא מידת האורך במעלות או בחלקי כדור הארץ קובעת את קצה המזרח אלא המציאות הנ"ל קובעת, ובזה משתווים כל אלו שנקבו במידות אורך שונות לקצה המזרח – שכולם לא נתכוונו אלא על הקצה כפי שהוא, ואינו משנה באיזה אורך או באיזה מקום (הודו או מלזיה) היה קצה המזרח במפותיהם.

6. שהוא חייב להיות מקום טבעי ולא קו באמצע היבשת, ואף לא מקום מסויים באמצע חוף היבשת שאי אפשר להגדירו אלא בהגדרה גיאוגרפית מסובכת (כגון נקודת שנגחאי לשטת החזו"א), שהרי אי אפשר היה בזמנם עד מאות השנים האחרונות לדעת איה מקומו. ורק הגדרה פשוטה לקצה המזרח (כגון קצה סיביר), היה אפשרי להגדיר בהלכה מעשית לרבים.

אלו הן הגדרות ברורות מפי הראשונים [חוץ מלפי הרז"ה וסייעתיה כפי שנתבאר לעיל אות ד]¹⁷, והמקום היחיד העונה על כולן ביחד הוא קצה סיביר במיצר ברינג. ובזה אין צריך לכל חידושי הלכות והנחות שהוצרך החזו"א לחדש בעקבות קביעתו שיסוד קצה המזרח הוא על יד שנגחאי.

ראה במפה:

אין קו אורך ישר שאינו פוגע באיזשהי יבשה או אי

האי לורנס נמצא 63° צפונה ומשתרע במערב לגריניטש מ 168.75° עד 171.8° , ותושביו הם אסקימואים (Eskimos) מתי מספר, ואינו מצוי שם רגל יהודי. קו ישר (קו אורך) מקצה המזרח שלו, עובר בים ממערב האי נוניבק (Nunivak), וכשמגיע לאיי האלופטיים (Aleutian Islands),

17 חוץ מן האחרון – אך מי"מ למדנו מדבריהם שלא היה שייך בימיהם לקבוע מקום קו היום – אפילו בערך – ע"פ מידת אורך מסויימת, שאף במפות שלפני 2000 – 300 שנה מציינו טעויות של כמה מעלות באורך ושינויים ניכרים בצורות הארצות והאיים – וכ"ש במפות העתיקות, כמו שהראנו לעיל.

עובר באמצע האי אומנק (Umnak) במערבו במקום שמם, והכפר ניקולסקי Nikolski באורך 168.87° , נמצא כמה קילומטרים למערב הקו. משם הוא עובר את האוקיינוס השקט, בלי לפגוע ביבשה עד שמגיע ליבשת אנטרטיקה. ואם קצה המזרח הוא קצה סיביר, נמצא שהקו הוא 169.66° מערבה מגרניטש, וקו ישר ממנו חוצה את האי לורנס. ועי' אור ישראל גליון נח עמ' רלו והע' 56.

ולענ"ד, זכינו בזה ליישב מעשיהם של ישראל קדושים בארצות נדחיהם הרחוקים – שאע"פ שלא הונהגו ע"פ וותיקין¹⁸, מ"מ שומר ישראל שמר עליהם שלא נכשלו חלילה בחילולי שבת ויו"ט וכו'¹⁹.

18 ראה מס' סופרים פ"ד הי"ח. הגוים לא קבעו את יומם כהמשך מנהג עתיק מימות אדם הראשון או נח וכו' – אלא קבעו יומם ע"פ השיכות המדינית (כאלסקא ששינה יומה מהמזרח למערב כשרוסיה מכרה אותה לארה"ב בשנת תרכ"ז), או מסיבות פרקטיות וכו'. והיהודים כשהגיעו לארצות האלו נהגו כפי יומם של הגוים שלא ע"פ הוראת חכם, ובלי תשומת לב לעצם השאלה החמורה, ובכן אין בהנהגתם משום דין מנהג. ועי' במאמר הרב אברהם ישכר קניג בקובץ חצי גבורים גליון ח' (אלול תשע"ה) עמ' תשצח – תתח, שהאריך בזה להראות שאין כלל מקום לדון מכח מנהג המקום. ע"ש.

19 תגובה בקיצור נמרץ על קובץ "תבונות" ב' (ניסן תשע"ח עמ' א'נו 4 אצה), שבו שלל הגרא"א בוקולד שליט"א בצורה נחרצת את כל בסיס מאמרו הארוך שם, וגם הציג את הכותב כחולק על הראשונים [מה שאינו 4 ראה לעיל אות יג] והחזיר"א.

אך באמת בחינם ייחס לכותב כאילו עיקר יסוד הרז"ה והכוזרי הוא ממפות עולם [כמבואר לעיל אות ז'], ולא עוד אלא טענתו שלא היו קיימות מפות העולם "אמיתיות" בזמן הכוזרי, ובודאי לא עם ירושלים במרכז – היא מופרכת מהמציאות [לדוגמא קיימת בספריה הבריטית (Anglo-Saxon Cotton world map) שפורסמה יותר מ-50 שנה לפני הכוזרי וירושלים נמצאת קרוב לאמצע, והודו בסוף המזרח]. וכן התעלם מכל נתוני הקדמונים [לעיל אות ה' ו'] שמראים בעליל שמעלות האורך שלהם היו מופרזות הרבה, וכן שצורת העולם שהצטיירה בעיניהם היתה שונה באופן קיצוני מצורתה שלפנינו.

הר"ב גם שולל מה שמבואר ככוזרי, שירושלים נמצאת באמצע הישוב, ותולה "טעות" הרז"ה הסובר כן, בתרגום ר"י אבן תיבון המצוי "המוטעה" של הכוזרי, ובכן רוצה להפריך ראית הכותב שמעלותיו היו מופרזות. אך ספר המאור של הרז"ה נתחבר לפני תרגום הכוזרי של ר"י תיבון, ואכן גם הוא הבין בדברי הכוזרי שירושלים היא באמצע הישוב עם ו' שעות לחוף המערבי. נמצא שהר"ב עצמו חולק על הראשונים, ואף חולק על החזו"א במה שהר"ב המציא שיסוד הכוזרי ורז"ה הוא שהקו תלוי על מרחק ו' שעות מזרחה מירושלים – ואינו תלוי על קצה המזרח כהחזו"א.

אבל חמור מן הכל, מה שהר"ב מעתיק (בעמ' א"פ) את לשון היסוד עולם (מאמר ב' פ"ז לו ע"א) בצורה קטונה ומשובשת, ושעל פיו מבואר שגבול היום של הרז"ה אינו מירושלים – אלא ו' שעות למזרח כנ"ל. אך המעין בלשון המקורית שם, יראה שכתוב מפורש בהיפך. וכן בעמ' א'עו והע' 14 הר"ב מעתיק את לשון הכוזרי בנוסח שחידש – נגד כל הנוסחאות והמתרגמים, ועפ"ז טען שהכוזרי מבחין בין "סין" ל"תחילת סין" [ועוד דברים מחודשים], והוא אחד מיסודותיו שעליהם בנה פירושו המחודש בכוזרי ורז"ה.

הר"ב גם אינו מתייחס להרבה דברים עיקריים שבמאמר הכותב, ומניח הנחות רבות שאין עומדות בפני הביקורת. ואכמ"ל עוד.

בשם גדולי הצדיקים זי"ע, שעל ידי קריאת המגלה יוכלו להמשך כל הישועות הנצרכות (שער יששכר, מאמרי חדש אדר, מאמר ימי ששון אות כ"ז)

* * *

במ"ש לשנותה ביום, וכ"כ ומחר אעשה כדבר המלך, וכ"כ בדוד כשנלחם עם עמלק
בנשף למחרתם, וכ"כ במשה רבינו מחר אנכי נצב כו'. (שפ"א זכור)